

ВІКТИМОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ НА ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНОМУ РІВНІ

VICTIMOLOGICAL PREVENTION OF VIOLENT CRIMES AT THE GENERAL SOCIAL LEVEL

Лех Р.В., пошукувач кафедри кримінально-правових дисциплін

Приватний вищий навчальний заклад «Львівський університет бізнесу та права»

Злочинність, як прояв протиправних посягань, є однією з актуальних проблем нашої держави, а протидія їй – важливий напрямок діяльності держави в цілому, та правоохоронних державних органів зокрема. За всіх часів корисливо-насильницька злочинність сприймалася як серйозна загроза найвищим соціальним цінностям, що зумовлювало суспільний запит на вироблення дієвих форм протидії та засобів захисту інтересів людей, суспільства і держави від корисливих насильницьких злочинних посягань, зниження ризику стати жертвою цих злочинів.

Запобігання злочинності становить головне завдання кримінології. Ще Платон вважав, що законодавець повинен створювати закони, що запобігають потенційним злочинцям вчиняти злочин. Аристотель вважав, що запобігання злочинності містить у собі боротьбу, суперечать розуму, звичкам і смакам. Монтеск'є наголошував, що добрий законодавець не так дбає про покарання за злочини, як про запобігання від них: він намагатиметься не так карати, скільки покращувати звичаї.

До змісту предмета теорії запобігання злочинності належить: взаємодія суб'єктів запобігання злочинності; соціально-економічні, методологічні, ресурсні умови, що забезпечують діяльність із запобігання злочинності; комплексні профілактичні заходи та цільові програми для різних рівнів, масштабів та структур; розробка спеціальних заходів та системи індивідуальної профілактики злочинів; координація та планування заходів запобігання злочинності; оцінка результативності запобігання злочинності; співвідношення, взаємозв'язок та взаємодія загальних та спеціальних заходів запобігання злочинності.

У кримінології віктимологічна профілактика традиційно розглядається в рамках віктимологічного запобігання, що є специфічною діяльністю соціальних інститутів, спрямованою на виявлення, усунення або нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, що формують віктимну поведінку й зумовлюють вчинення злочину стосовно конкретної особи, виявлення, груп ризику й конкретних осіб з підвищеним ступенем віктимності та вплив на них з метою відновлення або активізації їх захисних властивостей, а також розроблення або вдосконалення вже наявних спеціальних засобів захисту громадян і конкретних осіб від злочинів та подальшої віктимізації.

Ключові слова: віктимологія, профілактика, суб'єкти, рівні.

Crime, as a manifestation of illegal encroachments, is one of the urgent problems of our state, and counteracting it is an important area of activity of the state in general, and law enforcement agencies in particular. At all times, mercenary-violent crime was perceived as a serious threat to the highest social values, which led to public demand for effective forms of counteraction and protection of the interests of people, society and the state from mercenary violent encroachments, reducing the risk of falling victim to these crimes.

Crime prevention is the main task of criminology. Plato also believed that the legislator should create laws that prevent potential criminals from committing a crime. Aristotle believed that the prevention of crime contains a struggle, contrary to reason, habits and tastes. Montesquieu emphasized that a good legislator does not care so much about punishing crimes as about preventing them: he will try not so much to punish as to improve customs.

The content of the subject of the theory of crime prevention includes: the interaction of the subjects of crime prevention; socio-economic, methodological, resource conditions that provide crime prevention activities; comprehensive prevention measures and targeted programs for different levels, scales and structures; development of special measures and systems of individual crime prevention; coordination and planning of crime prevention measures; evaluation of the effectiveness of crime prevention; correlation, interconnection and interaction of general and special measures to prevent crime.

In criminology, victimology prevention is traditionally considered in the framework of victimology prevention, which is a specific activity of social institutions aimed at identifying, eliminating or neutralizing factors, circumstances, situations that shape victim behavior and cause crime against a person, detection, risk groups and specific groups, with a high degree of victimization and influence on them in order to restore or activate their protective properties, as well as the development or improvement of existing special means of protection of citizens and individuals from crime and further victimization.

Key words: victimology, prevention, subjects, levels.

Питанням віктимологічної профілактики присвячено окремі положення кримінології, соціальної психології та педагогіки, що певною мірою розроблені в працях вітчизняних і зарубіжних учених-кримінологів, представників суміжних наук, у тому числі стосовно проблем характеристики насильницької злочинності й удосконалення заходів з її профілактики.

Віктимологічну профілактику варто визначити як систему взаємопов'язаних, організаційно забезпечених державних, громадських й індивідуальних заходів, спрямованих на виявлення та усунення або нейтралізацію чинників, що формують особисту або масову можливість стати жертвою злочину [1, с. 157].

У віктимологічній, як і у всій спеціальній кримінологічній профілактиці, слід виділити два напрями запобіжних заходів, що мають об'єктом:

1) віктимологічні ситуації (на всіх їх етапах – від формування особистості з підвищеними віктимними якостями до віктимогенної передкримінальної);

2) безпосередньо потенційних та реальних жертв як на індивідуальному (індивідуальна віктимологічна профілактика), так і групових рівнях (загальна чи індивідуально-групова віктимологічна профілактика).

Працюючи у першому напрямі належну увагу слід приділяти заходам, спрямованим на усунення віктимно-небезпечних ситуацій (патрулювання, технічні пристрої охоронного призначення, поліпшення організації дорожнього руху, мобілізація населення, на вирішення завдань особистої та колективної безпеки).

При здійсненні профілактики другого напрямку потрібно використовувати заходи виховного впливу, професійне навчання, правову пропаганду, особистісну активізацію потенційних жертв, забезпечення населення спеціальними засобами та ін.

В останні роки в кримінологічній літературі все гостріше стає проблема вивчення жертв злочинів, а саме: включення у процес запобігання злочинності віктимологічної профілактики. Це зумовлено низкою обставин

і, насамперед, висуванням на перший план, в ієрархії цілей правоохоронної діяльності, захист людини її життя, здоров'я, права і свободи.

Певний час правоохоронні органи були зорієнтовані лише на профілактику злочинів репресивної дії та злочинця без належної уваги до проблеми жертви злочину. Як наслідок такого методологічного підходу, досі немає повного обліку статичних даних потерпілих, а, отже, не вивчаються їх особистісні характеристики, а також «роль» у механізмі скоєння злочинів, заходи віктимологічної профілактики та взагалі особистість потерпілого нерідко розглядається лише у межах кримінально-процесуальних відносинах.

Тим часом, закордонна кримінологія послідовно ставить питання про захист жертв злочинів від свавілля злочинців і влади. У цьому напрямку вдосконалюються національне кримінальне законодавство, проводяться наукові семінари, симпозиуми, створюються різноманітні соціальні служби, фонди допомоги, будинки довіри для порятунку потерпілих. Поряд із професійною діяльністю за фактом злочину не менш професійно ведеться робота з потерпілими та іншими жертвами злочину на користь недопущення їх повторної віктимізації. Так, відомі врегульованість та правова захищеність потерпілого у кримінальному процесі. Відповідно до статті 21 Конституції України держава забезпечує потерпілим доступ до правосуддя. У ряді випадків успішно здійснювалися заходи віктимологічної профілактики.

Однак цього явно недостатньо. Завдання полягає в тому, щоб змінити існуючий погляд на практику боротьби зі злочинністю, що склалася, і її запобігання, зорієнтувати правоохоронні органи, насамперед органи Національної поліції, на роботу не тільки від «злочинця», а й від «жертви злочину», зробити віктимологічну профілактику важливим засобом запобігання злочинності.

Досвід боротьби зі злочинністю в нашій країні і за кордоном переконливо свідчить, що дії злочинців у деяких випадках із самого початку мотивовані поведінкою та особистісними якостями людей, які в майбутньому стають жертвами злочину. Той самий досвід підтверджує і ще одну істину: злочину могло й не бути, а те, що почалося закінчитися безрезультатно, якби потенційний злочинець зустрів у передбачуваній жертві або в об'єкті зазіхання належну відсіч і передбачливість.

Сказане радикально змінює погляд на існуючу систему заходів запобігання злочинності, роль та місце у ній віктимології та віктимологічного напрямку профілактики. Віктимологічна профілактика - один із напрямів запобігання злочинності, далеко не повною мірою реалізоване в нашому суспільстві. Це специфічна діяльність соціальних інститутів, спрямована на виявлення, усунення або нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, що формують віктимну поведінку та зумовлюють скоєння злочинів щодо конкретної особи або будь-кого, виявлення груп ризику та конкретних осіб з підвищеним ступенем віктимності та вплив на їх у цілях відновлення чи активізації їх захисних якостей, і навіть розробка чи вдосконалення вже наявних спеціальних засобів захисту громадян, і конкретних осіб від злочинів і наступної віктимізації.

Як і традиційна профілактика злочинної поведінки, віктимологічна профілактика має складну структуру, здійснюється різними суб'єктами, на різних рівнях, у різних видах та формах, щодо різних об'єктів, на ранній та безпосередній стадіях прояву віктимної поведінки та властивостей особистості. Суб'єктами віктимологічної профілактики є: а) органи державної влади і місцевого самоврядування – визначають основні напрями, завдання та функції профілактичної діяльності, забезпечують функціонування й реалізацію регіональних і місцевих програм; б) правоохоронні органи всіх рівнів – забезпечують безпосереднє здійснення заходів спеціальної та індивідуальної віктимологічної профілактики (особиста охорона, охорона

житла, майна тощо); в) підприємства й установи різних форм власності, громадські формування та окремі громадяни [2, с. 48].

Віктимологічна профілактика насильницьких злочинів на спеціально-кримінологічному рівні, на відміну від загальносоціального, своїм об'єктом має не все населення, а окремих осіб або їх групи з підвищеною віктимністю. Вона здійснюється спеціальними суб'єктами, зокрема правоохоронними органами та іншими спеціалізованими соціальними інститутами, і має за мету запобігання злочинам шляхом недопущення реалізації віктимних властивостей і якостей особи. Досягнення цієї мети забезпечується зусиллями, здійснюваними, щонайменше, у рамках таких напрямів: 1) виявлення причин і умов, що сприяють учиненню насильницьких злочинів, якщо вони пов'язані з особою та поведінкою потерпілих, а також усунення цих причин і умов або їх нейтралізація; 2) виявлення осіб, які, відповідно до їх поведінки або сукупності особистісних характеристик, можуть з найбільшою вірогідністю стати жертвами злочинів, вплив на них з метою активізації їх захисних реакцій, а також забезпечення їх особистої безпеки; 3) запобігання і припинення насильницьких злочинів з використанням захисних можливостей потенційної жертви. [3, с. 187].

У науковій літературі є різні підходи до визначення поняття жертви злочину. Одні, базуючись на нормах кримінального та кримінально-процесуального права, обмежують поняттям потерпілого, інші додають до цього юридичних осіб, а не лише фізичних.

У світовій спільноті, в тому числі і в нашій країні, існує багато мільйонів людей, які страждають морально, фізично і матеріально від різного роду злочинів. Зі зростанням злочинності кількість жертв зростає на два-три порядки, і цей процес нескінченний.

Тим часом закони багатьох країн сформульовані таким чином, що сам факт страждання людей лишається непоміченим. Закон говорить про потерпілого, якому прямо завдано моральної, фізичної чи матеріальної шкоди, однак не визнає непрямих потерпілих. І це не все. Офіційно визнані потерпілими та невизнані такими продовжують страждати після закінчення злочину в процесі дізнання, слідства, судового розгляду через недосконалість законів, неправильних дій поліції, слідчих та судових органів, органів виконання покарання, не кажучи вже про випадки прямого порушення закону та зловживання владою.

Неприродність такого становища спонукала світову спільноту в особі країн-учасниць Генеральної асамблеї ООН ухвалити спеціальну Декларацію основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою [4, с. 187]. У ній вперше на міжнародному рівні сформульовано поняття жертви злочину. Відповідно до Декларації «жертвами злочинів визнаються особи, яким індивідуально або колективно було завдано шкоду, включаючи тілесні ушкодження або моральні збитки, емоційні страждання, матеріальні збитки або істотне порушення їх основних правил внаслідок дії чи бездіяльності, що порушує чинні національні кримінальні закони держав-учасниць, а також закони, що забороняють зловживання владою».

Жертвою злочину може вважатися та чи інша особа, незалежно від того, чи було встановлено, заарештовано, передано суду чи засуджено правопорушника, а також незалежно від родинних відносин між правопорушником та жертвою.

Віктимологічне визначення жертви злочину включає і офіційно визнаних потерпілих, і не визнаних такими окремих осіб. Воно корисне, оскільки відкриває можливості віктимологічної профілактики як на загальносоціальному, так і спеціально-кримінологічному рівнях.

Говорячи про віктимологічну профілактику на загальносоціальному рівні, слід мати на увазі те, що це діяльність широкого кола суб'єктів, що включають державні

та недержавні структури, рухи, суспільства, їх посадових осіб та громадян щодо реалізації комплексу заходів соціально-економічного, правового, організаційного та іншого характеру, спрямованих на гідне поводження з постраждалими, недопущення віктимізації населення та зниження віктимності. У світі в умовах розвиненої злочинності будь-яка людина може стати жертвою злочину. Можна говорити про номінальну або «нормальну» віктимність людей, які не були жертвами злочинів, а також про підвищену віктимність тих, хто вже одного разу став жертвою злочину або може з більшою ймовірністю стати через свої особистісні якості або соціальні ролі. У всіх цих випадках об'єктом віктимологічної профілактики є насамперед потенційні жертви злочинів. При цьому на загально-

соціальному рівні як об'єкт виступає не якась конкретна особа, а все потенційно віктимне населення.

Найголовнішим завданням віктимологічної профілактики на цьому рівні є створення системи ефективного соціального захисту громадян від можливої віктимізації, зміна практики поводження з потерпілими та іншими жертвами злочинів. Для цього потрібна зміна законодавчих положень з урахуванням вимог Декларації, створення нових державних та недержавних структур, соціальних служб, фондів допомоги, реабілітаційних центрів та інших установ захисту жертв злочинів, навчання кадрів для роботи з постраждалими, реконструювання існуючих структур з переорієнтацією їх діяльності на уважне, зацікавлене ставлення всім постраждалим від злочину.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іванов Ю. Ф. Кримінологія : [навч. посіб.]. К. : Вид. Паливода А. В., 2006. 261 с.
2. Косенко С. Віктимологічна профілактика в системі запобігання злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 12. С. 48–51.
3. Півень А.В. Віктимологічна профілактика вуличної насильницької злочинності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. № 1. 2013. С. 183-189.
4. Антонов-Романовський Г.В. Віктимність і моральність. Питання боротьби зі злочинністю. М, 1982. Вип. 53.